

بررسی تطبیقی جایگاه «دیگری» در روابط عاطفی شخصیت‌ها در رمان *مادام بواری* اثر گوستاو فلوبر و دو منظره اثر غزاله علیزاده براساس نظریهٔ امانوئل لویناس

محمدحسین جواری^{۱*}، الله شکر اسداللهی^۲، مریم مصباحی^۳

۱. استاد زبان و ادبیات فرانسه و ادبیات تطبیقی، دانشگاه تبریز

۲. استاد زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه تبریز

۳. دکترای تخصصی زبان و ادبیات فرانسه، دانشگاه تبریز

پذیرش: 1397/10/25

دریافت: 1397/5/24

چکیده

پس از جنگ جهانی دوم، مفهوم «انسان دیگر» جایگاه تازه‌ای در فلسفه غرب پیدا کرد. مسئله مواجههٔ انسان با انسانی دیگر به طرح نظریهٔ «دیگری» به مثابهٔ «غیریت» منجر شده است که سرانجام به امر اخلاقی منتهی می‌شود. در راستای این تغییرات اخلاق‌محور، امانوئل لویناس واقعیت هستی دیگری را مطرح می‌کند و حضور و جایگاهش را در زندگی، هویت و احساسات ما گریزناپذیر می‌داند. پرسش مطرح‌شده در پژوهش این است که چگونه می‌توان روابط عاطفی میان شخصیت‌های رمان دو منظره اثر غزاله علیزاده و *مادام بواری* از گوستاو فلوبر را بر مبنای آرای فلسفی لویناس تحلیل کرد. در پاسخ به این پرسش، پژوهش با بررسی مبانی فلسفی - نظری لویناس در باب مسئلهٔ «دیگری» آغاز شده است. با فرض اینکه یکی از درون‌مایه‌های اصلی آثار فلوبر و علیزاده اهمیت جایگاه «دیگری» در روابط شخصیت‌هاست، با مطالعهٔ وجوه مختلف مفهوم «دیگری»، همچون چهره، احساس مسئولیت و امر زنانگی، پژوهش ادامه می‌یابد و سرانجام با تحلیل این ابعاد در بازخوانی روابط میان شخصیت‌ها به پایان می‌رسد. در مجموع محور اصلی این پژوهش، شرح و بررسی چگونگی مواجههٔ شخصیت‌های این دو رمان، هریک در موقعیت زیست خود، با امر «دیگری» است و در نتیجه می‌توان گفت مسئلهٔ مواجهه با «دیگری»، چه در دنیای واقعی و چه در ساحت خیالی ادبیات، گریزناپذیر است.

واژه‌های کلیدی: دو منظره، دیگری، *مادام بواری*، لویناس.

۱. مقدمه

نخست به شرح و بسط آرای لویناس، فیلسوف معاصر فرانسوی تبار و زاده لیتوانی، در باب مفهوم «دیگری»^۱ می‌پردازیم. نظام فلسفی لویناس مبتنی بر امر اخلاق^۲ و دیگری است. «انسان‌گرایی ناظر به دیگری»^۳، رابطه با دیگری و مسئولیت‌پذیری از مؤلفه‌های اصلی فلسفه لویناس است. برای شرح نظریات این فیلسوف در چشم‌انداز پژوهش، تعاریف بنیادین مفهوم «دیگری»، «چهره»^۴ و «مسئولیت»^۵ امری ضروری به‌شمار می‌رود. مفهوم «زایش»^۶ نیز به‌مثابه گونه‌ای دیگر از رابطه با دیگری که حکایت از پیوند میان والدین و فرزند دارد، نقشی اساسی در تحلیل متون ادبی مورد نظر ایفا می‌کند.

با وجود فاصله زمانی و جغرافیایی میان این دو اثر، می‌کوشیم تا با طرح مسئله دیگری، وجوه و ابعاد مشترکی را در میان شخصیت‌های هر دو اثر بیابیم.

غزاله علیزاده، رمان‌نویس ایرانی، برخاسته از نسل دوم نویسندگان زن ایرانی است. او حرفه ادبی‌اش را در دهه هفتاد آغاز کرد و سبک و سیاق مخصوص خود را بنیان نهاد. شیوه‌هایی که حاکی از نگرش متفاوت او به جهان است، نقش انکارناپذیری در شکل‌گیری جریان‌های ادبی معاصر زنان داشته است. شناخته‌شده‌ترین اثر او رمان *خانه‌/دریسی‌ها* است که جایزه بیست سال داستان‌نویسی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را از آن خود کرد. غزاله علیزاده یکی از نویسندگانی بود که قبل از به‌سرانجام رساندن حرفه ادبی خود، این جهان را ترک کرد. نگاه او به جهان و سازوکارش و کندوکاو در پیچیدگی‌های روح بشری از دست‌مایه‌های اصلی آثار او به‌شمار می‌رود. حسن میرعبدینی در کتاب *صد سال داستان‌نویسی ایران*، درون‌مایه داستان‌های علیزاده را این‌گونه برمی‌شمرد: «بیماری، رؤیای فرار، دل‌تنگی‌های تسکین‌ناپذیر و جست‌وجوی اشراقی» (۱۳۸۷: ۱/ ۷۵۰). نظیر این دست‌مایه‌ها در *مادام بواری* آشکار است؛ بیماری‌های گاه‌وبیگاه اما بواری، رؤیای فرار او با رودلف، رؤیای پاریس، ملال‌های بی‌پایانش در طول زندگی زناشویی با شارل بواری و حالت‌های عرفانی‌اش در صومعه‌ای که دوران نوجوانی‌اش را در آنجا گذراند.

رمان *دو منظره* از علیزاده برای اولین بار به‌صورت مستقل در سال ۱۳۶۳ و سپس در سال ۱۳۸۵ در مجموعه *با غزاله تا ناکجا: مجموعه داستان* به‌چاپ رسید. این رمان شرح زندگی زناشویی مهدی و طلعه عاطفی به‌همراه دخترشان مریم است؛ زوجی ایرانی با رفتار و منشی

شهرستانی همچون زوج بواری. این دو زوج سرشار از آمال و آرزوهایی هستند که همواره با ناکامی همراه است. اینان خوش‌بختی را در وجود دیگری می‌بینند. همان‌گونه که در ادامه به تفصیل خواهیم گفت، وجوه اشتراک فراوانی را میان طلیعه و مهدی عاطفی و اما و شارل بواری می‌توان یافت. شخصیت اما بواری ترکیبی از ویژگی‌های فردی مهدی و طلیعه است: انسان‌های آرزومند که برای رسیدن به دیگری مطلوب، خود را در جهانی دیگر می‌بینند. میرعابدینی درباره این رمان می‌نویسد:

علیزاده در این رمان روان‌شناسانه نشان می‌دهد که حتی آرام‌ترین و سعادتمندترین خانواده‌ها نیز چون به تعمق در آن‌ها بنگری، بحرانی فرساینده را از سر می‌گذرانند و ثبات و آرامش دل‌خواه را نمی‌یابند: خوش‌بختی خانواده عاطفی زبانزد همگان است. اما آیا به‌راستی این خانواده کارمندی خوش‌بخت زیسته‌اند؟ (همان، ۱۱۶۱/۲).

نکته درخور تأمل در آثار فلوبر و به‌ویژه در *مادام بواری*، شیوه توصیف است. فلوبر داستان را تعریف نمی‌کند؛ بلکه آن را همچون تجربه یگانه زندگی‌ای پرفرازونشیب توصیف می‌کند. ماریو بارگاس یوسا در کتاب *عیش مادام، فلوبر و مادام بواری*، درباب تأثیر نوشتار فلوبر می‌نویسد: «از سوی دیگر، نسل بعدی فلوبر را از آن خود می‌دانست و اگرچه خود فلوبر مایل نبود بر جایگاه رفیعی بنشیند که زولا و دیگر ناتورالیست‌ها خاص او کرده بودند، آن نسل به هر تقدیر او را استاد خود می‌شمرد» (یوسا، ۱۳۸۶: ۴۸). بنابر روایت کلودین گوتو - مرش، فلوبر نگارش *مادام بواری* را در جمعه شب نوزدهم سپتامبر ۱۸۵۱ آغاز کرد و در سی‌ام آوریل ۱۸۵۶ به پایان رساند.

ادبیات مدرنیستی که فلوبر و علیزاده از نمونه‌های نویسندگان این ادبیات هستند، هم ارزش‌های جامعه بورژوازی را مورد انتقاد قرار می‌دهند و هم ادبیات و زبان به‌شیوه مرسوم را. درواقع بینش نویسنده در ساختار داستان او تأثیر نمایانی دارد: ناسازگاری با آنچه متداول است [...] او مفاهیم ساده را به‌عمد مشکل می‌کند تا گرفتار آسان‌طلبی‌های نگارشی اجتماع نگران شتاب‌زده نشوند (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۷۱۲/۱).

اما بواری قادر به پذیرش و تعامل با واقعیات روزمره نیست؛ بنابراین زندگی‌اش را با اشکال مختلف تخیل می‌آراید. او در میان خطوط کتاب‌های رمانتیک، واقعیت هستی خود را گم کرده است. بنابر تعریف ژول گوتیه، در پدیده بواریسم^۷، «خود را جای دیگری انگاشتن» بیش از هرچیز دارای اهمیت است (Woodward, 2003: 158). اما باید افزود که این وجه از

بواریسیم بیانگر گونه‌ای از قدرت تخیل و توانایی فرارفتن از مرزهای فردی است. بنابراین چگونگی روابط اما با دیگران و نگاه او به اطرافیانش، نقش مهمی در شکل‌گیری این شخصیت و در نتیجه در فرایند نوشتار رمان ایفا می‌کند.

در فضای میان تخیل و واقعیت شخصیت‌های رمان علیزاده، نویسنده توجه خود را بر پدر خانواده، مهدی عاطفی، متمرکز می‌کند و می‌کوشد با وصف جزئیات، فضایی ملال‌آور بسازد تا احساس سرگشتگی مهدی را به خواننده منتقل کند. اما مهدی سعی دارد تا با غرق شدن در دنیای دیگری که همان دیگری مطلوب طلیعه است، خود را از این سرگشتگی برهاند. بهمن، دیگری مطلوب طلیعه، همان دیگری برتر است؛ همان که مهدی می‌کوشد تا جانشین او شود. مهدی همواره در پی همسان‌سازی خود با بهمن است؛ چرا که بهمن دیگری ایدئال طلیعه، و طلیعه دیگری مطلوب مهدی است. لویناس در کتاب *انسان‌گرایی ناظر به دیگری*، در بخش هفتم، «معنا و اخلاق» که در باب میل بشری است، بر رابطه میان انسان و دیگری تأکید می‌کند: در این میل، من به سمت دیگری کشیده می‌شوم [...] این حرکت به سمت دیگری، به جای کامل شدن و یا ارضا کردن خویش، من را درگیر موقعیتی می‌کند که از سویی ارتباطی به من ندارد و باید من را به حال خودم رها کند؛ درحالی که به صورت مداوم با آشکار کردن امکانات جدید، من را از وجود خویش خالی می‌کند (Lévinas, 1973: 73).

میل به دیگری که آن را در پیش‌پاافتاده‌ترین واقعیات اجتماعی تجربه می‌کنیم، جریان اصلی زندگی ما را تشکیل می‌دهد.

در این مقاله برآنیم تا با مقایسه وضعیت زندگی شخصیت‌های مورد نظر، نقاط مشترک میان ایشان را بیابیم. سپس با مقایسه اولیه خود و براساس نظریات فلسفی لویناس، به تحلیل نگاه‌ها و رفتارهای متمرکز روی دیگری در این شخصیت‌ها می‌پردازیم. در پایان نشان خواهیم داد که چگونه دیگری در دنیای داستانی، از خلال زاویه دید شخصیت‌ها و فرایند نوشتار می‌تواند معنای فلسفی خود را بیابد.

۱-۱. پیشینه تحقیق

از پژوهش‌هایی که در باب جایگاه مفهوم دیگری در ادبیات فارسی به چاپ رسیده، مقاله «نمودهای مفهوم 'دیگری' در اشعار فروغ فرخزاد» نوشته فرزاد بالو و سیده‌مائده واقعه‌دشتی است (نشریه ادبیات پارسی معاصر، د7، ش3). در این پژوهش، با استفاده از نظریات هوسرل،

هایدگر، لویناس، باختین و کریستوا، مفهوم دیگری در وجوه مختلفی همچون معشوق و زنانگی به مثابه دیگری شرح و بسط داده می‌شود. اما این مقاله به مفهوم دیگری فقط در فضای شعری و نسبتاً ذهنی فروغ فرخزاد می‌پردازد که فاصله زیادی با فضای داستانی و روابط میان شخصیتی دنیای داستانی مقاله حاضر دارد.

مقاله «تحلیل جایگاه زن در آثار غزاله علیزاده (رمان‌های بعد از تابستان، دو منظره، خانه ادریسی‌ها، شب‌های تهران)» نوشته مریم محمودی و نگار حیدری (فصلنامه علمی - پژوهشی زن و فرهنگ، ش 35) درمورد آثار غزاله علیزاده و به خصوص درباره رمان دو منظره است. این مقاله از لحاظ رویکردی که به نقش زن به عنوان دیگری در دنیای داستانی آثار علیزاده دارد، با پی‌رنگ پژوهش ما نزدیکی بیشتری دارد.

مقاله «سبک‌بخشی به صدای دیگری در رمان مادام بواری: دغدغه گوستاو فلوبر برای خلق اثری از هیچ» نوشته محمد محمدی (مجله پژوهش ادبیات و زبان فرانسه دانشگاه تبریز، دال، ش 19) مفهوم دیگری را از نگاه روایت‌شناختی و زبان‌شناختی بررسی می‌کند و با رویکرد تحلیل گفتمان باختینی به مطالعه آن می‌پردازد.

2. مفهوم دیگری

متفکران هر دوره در طول تاریخ، مفهوم «دیگری» را به گونه‌ای متفاوت تعریف کرده‌اند. جرارد لوری تعریف مختصری از دیگری را در دیدگاه افلاطون و اپیکور بیان کرده است:

از دیدگاه افلاطون، دیگری گونه‌ای از برداشت ذهنی است که جایگاه آن بنابر قدرتی که ذهن اعمال می‌کند، تقلیل می‌یابد. اپیکور دیگری را امری شخصی می‌پندارد که می‌توان با دوستی و جشن و پایکوبی از او لذت برد. رابطه اجتماعی در بهشت اپیکور، همان شیرینی شادی و لذت است (Lorey, 2008: 1).

اما می‌دانیم که از نظرگاه سارتر، دیگری به مثابه برزخی است که نگاهش بیگانه است: «نگاه دیگری مرا به وحشت می‌اندازد» (Sartre, 1943: 502).

لویناس بر رابطه با دیگری و نقش مسئولیت تأکید می‌کند. آنچه برای لویناس بیش از هر چیزی اهمیت دارد، چگونگی تحلیل روابط میان انسان‌هاست. در رابطه «من» با دیگری، لویناس دیگری یا به عبارتی «تو» را بر خود «من» ارجح می‌داند؛ نه آن «تو»یی که من آزادانه انتخاب کرده‌ام یا می‌پندارم که مانند «من» است؛ بلکه آن «تو»یی که با او به ناگاه مواجه

می‌شوم؛ بیگانه‌ای که وارد زندگی من شده است و مسئولیت من را درقبال خودش می‌طلبد. از دیدگاه لویناس، وجود «غیریت»⁸ مطلق میان خود و دیگری، همچون دو هستنده جدا از هم، گریزناپذیر است. دیگری همان غیریت مطلق است. بیانگر این غیریت، چهره اوست. در کتاب *زمان و دیگری*، لویناس تعریف دقیق‌تری از دیگری به مثابه غیر مطلق بیان می‌کند: دیگری منبع تمامی مفاهیم زندگی من است؛ اما نباید گمان کرد که دیگری و من یک وجود⁹ مشترک دارند و از این روی «جوهره یا هستی واحدی را به اشتراک می‌گذارند» (Lévinas, 1983: 63). لویناس از چهره دیگری سخن می‌گوید که «بیوه، یتیم یا غریب است. این شخصیت‌ها فراتر از شخصیت‌های تمثیلی‌اند. هرکدام از آن‌ها فاقد چیزی لازم برای وجود خویش است: همسر، والدین، موطن» (برگو، 1393: 51). در بخش‌های بعد به تحلیل نقش چهره و مسئولیت در رابطه میان شخصیت‌ها خواهیم پرداخت و نقش دیگری را به مثابه غیر مطلق در این روابط روشن‌تر خواهیم کرد.

3. شرایط زیستی خانواده بواری و عاطفی

عصیان اما از ابعاد حماسی که در عصیان قهرمانان مذکر رمان قرن نوزدهم می‌بینیم، بی‌بهره است؛ با این همه، جنبه قهرمانانه آن دست‌کمی از آن‌ها ندارد. این عصیان یک فرد است و چنین می‌نماید که عصیانی خودمحورانه است: «این زن قوانین محیط پیرامون خود را زیر پا می‌گذارد؛ زیرا مشکلاتی که فقط مشکل اوست به این کار می‌کشاندش، این عصیان به نام کل انسانیت یا به نام فلان اصل اخلاقی یا فلان ایدئولوژی نیست» (یوسا، 1386: 20). اما از آن جهت که می‌پندارد جامعه، تخیل و جسم رؤیاها و امیالش را به زنجیر کشیده است، رنج می‌برد؛ در نتیجه روابط عاشقانه‌ای که منجر به ناکامی می‌شود برقرار می‌کند، دست به دزدی می‌زند و سرانجام خود را می‌کشد. شکست اما به این معنا نیست که او خطا کار بوده و خداوند این زن را به خاطر گناهانش تنبیه کرده؛ بلکه حقیقت در این مسئله نهفته است که اما در نبردی نابرابر قرار گرفته است: اما زنی تنها با غرایز و احساساتی پرشور است که پیوسته خطر بیراهه رفتن را به جان می‌خرد. مادی‌گرایی و میل او به لذات جسمانی، توجهش به حواس و غرایز و ارجح شمردن این زندگی فانی بر زندگی جاودانی، از ویژگی‌های اصلی این شخصیت به‌شمار می‌رود. بلندپروازی‌های اما تمام‌وکمال مغایر با ارزش‌ها و اصول اخلاقی غرب قرن

نوزدهم است. اما خواستار لذت جسمی و روحی است و به هیچ وجه حاضر به سرکوب کردن آن‌ها نیست؛ خواست‌هایی که شارل حتی از وجود آن‌ها بی‌خبر است؛ از همین رو قادر به پاسخ‌گویی غرایز اما نیست: «اما می‌خواهد زندگی خود را غرق در چیزهای دل‌پذیر و زاید مثل تجمل و آداب‌دانی و ظرافت کند، می‌خواهد با کمک اشیا به اشتیاق خود برای زیبایی که زاییده تخیل، حساسیت و خواننده‌های اوست، شکلی ملموس ببخشد» (همان، ۲۲). این زن می‌خواهد جهان‌های دیگر را بشناسد، با انسان‌های دیگر مواجه شود، نمی‌خواهد بپذیرد که زندگی‌اش تا به آخر در شهرستان کوچکی همچون ایونویل تباه شود، می‌خواهد هستی‌اش به تمامی متفاوت و شورانگیز و سرشار از ماجرا باشد؛ او از هر خطری برای تغییر در زندگی یک‌نواختش استقبال می‌کند. عصیان اما برخاسته از اعتقاد محکم او به رؤیاهای پرشور و شور است که ریشه در همه اعمالش دارد. حیات باقی برای او اهمیتی ندارد و می‌خواهد زندگی‌اش هم اینجا و هم اکنون به تمامی تحقق پذیرد. به تعبیر ناباکوف، اغلب شخصیت‌ها در *مادم بواری* بورژوا هستند. اما «اصطلاح بورژوا به معنایی که فلور به کار می‌برد، آدم‌هایی که مشغله زندگی‌شان وجه مادی زندگی است و فقط به ارزش‌های متعارف باور دارند. بورژوازی فلور وضعیت ذهن است و نه وضعیت جیب» (ناباکوف، ۱۳۹۳: ۲۴۱). بنابراین اما از یک سو بورژواست و از سویی دیگر نیست؛ چراکه وجه مادی زندگی حاکم بر ذهن اوست؛ ولی نمی‌تواند در راستای یکی شدن با زندگی جمعی، غرایزش را سرکوب کند و خواست گذشتن از مرزهای عرف جامعه را محدود نماید. باوجود این، اما مظهر و مدافع بخشی از وجود آدمی است که تمامی مذاهب، فلسفه‌ها و ایدئولوژی‌های زمانه خودش، آن را انکار و طرد می‌کنند.

غزاله علیزاده بخشی از وضعیت خانواده عاطفی را این گونه توصیف می‌کند: «شغلی خوب در اداره‌های معتبر برای شوهر و نیز تدبیر و ملاحظت بانوی صاحب‌ذوق» (۱۳۸۵: ۸۸). میان ظاهر زندگی خانواده بواری و خانواده عاطفی وجهی مشترک وجود دارد: دو زوج عادی که ظاهراً مورد پذیرش عرف جامعه هستند. طلیعه نیز به دنبال دیگری است؛ معشوقی گم‌شده. او در زندگی زناشویی‌اش در جست‌وجوی اوست. اما طلیعه عاطفی جایگاه خود را به عنوان زن ایرانی در مفهوم سنتی آن پذیرفته است. او برخلاف اما بواری، بلندپرواز نیست. در آرزوی داشتن زندگی سرشار از ماجرا و عشق‌های آتشین نیست؛ اما همان گونه که پیش‌تر اشاره کردیم، طلیعه نیز همچون اما در جست‌وجوی دیگری است. اما نکته‌ای که او را از اما متمایز

می‌کند این است که دیگری مطلوبِ اما هیچ‌گاه به صورت مشخص وجهی عینی نمی‌یابد یا به عبارت دقیق‌تر، دیگری مطلوبِ او وجهی انضمامی دارد (حتی بعد از گذشت زمانی نه‌چندان طولانی در روابطش، اما درمی‌یابد که مردان محبوبش دیگری مطلوبِ او نیستند)؛ ولی طلیعه همواره در جست‌وجوی نشانه‌های مردی است به نام بهمن که زمانی در طلب طلیعه بوده است. خانم عاطفی حتی در وجوه مختلف زندگی همسرش، مهدی عاطفی، در چهره سایر مردان، در خیابان و در همه‌جا به دنبال نشانه‌هایی از هیبت و چهره بهمن است؛ با وجود این، از وظایف همسری و مادری غافل نمی‌شود. همسرش، مهدی، با عشق بی‌قیدوشرطی که به زن زیبایش دارد، حضور غایب بهمن را در زندگی‌اش می‌پذیرد و حتی برای خوشایند همسرش، در تلاش برای همسان‌سازی خود با بهمن است.

همانندی‌ها و تفاوت‌های فراوانی میان مهدی عاطفی و شارل بواری می‌توان یافت که در بخش‌های بعدی مفصل‌تر به آن‌ها خواهیم پرداخت؛ اما تفاوت اساسی میان این دو مرد در آگاهی مهدی به پنهان‌ترین و تاریک‌ترین ابعاد زندگی زنش آشکار می‌شود؛ درحالی که شارل فقط قادر به دیدن ظواهر، زیبایی، امراض و تغییرات بیرونی همسرش است؛ همسری که به مثابه بیگانه‌ای تمام‌عیار، تماماً به دور از اوست. شارل، همچون مهدی، نیز روزمرگی زندگی را پذیرفته است. زندگی این دو مرد پایانی متفاوت دارد: زندگی زناشویی بواری‌ها به پایانی تراژیک ختم می‌شود؛ اما پایان رابطه زوج عاطفی به واقعیت ساده زندگی نزدیک‌تر است.

4. وجوه همانندی و تفاوت در شخصیت شارل بواری و مهدی عاطفی

مهدی و شارل مجذوب چهره همسرانشان هستند. لویناس نیز بر اهمیت نقش «چهره» تأکید فراوان می‌کند و آن را ردپایی از وجود دیگری می‌داند: آنچه از دیگری بر ما آشکار می‌شود، چهره اوست. چهره دیگری نگاه ما را بر روی خود متوقف می‌کند. در این نور روشن‌کننده، چهره ویژگی منحصر به فرد خود را دارد: «بیانگر است، چهره در معرض دید و تهدید است و هم‌زمان که ما را به عملی خشونت‌آمیز فرامی‌خواند، ما را از گشتن باز می‌دارد» (Lévinas, 1983: 91). توصیف چهره اما از زاویه دید شارل، بیانگر خوش‌بختی و شادی است که شارل آن را در وجود اما می‌یابد: «آنچه در چهره‌اش زیبا بود چشمانش بود، که گرچه میشی بود به‌خاطر مژه‌هایش سیاه به‌نظر می‌رسید و با جسارتی ساده‌دلانه راست در چشمان مخاطبش

نگاه می‌کرد» (فلویر، ۱۳۹۱: ۲۶). چهره طلیعه نیز وجود مهدی را به چالش می‌کشد و نگاه او را به سمت خود می‌خواند: «آقای عاطفی از کنار چشم نگاهی می‌افکند بر بناگوش سپید و گونه‌های گلگون زن که در هوای تار عصر می‌درخشید. کنار گوش چپ، و زیر کرک‌های بور، خال سیاهی داشت» (علیزاده، ۱۳۸۵: ۸۸). صورت اِما برای شارل زیبایی ابدی دارد؛ چراکه زن در اوج جوانی از دنیا می‌رود و بنابراین تصویرش همچون دیگری برتر و متعالی، علی‌رغم بیراهه‌هایی که غرایزش او را کشانده بود، در ذهن شارل ماندگار شد. اما اهمیت حضور طلیعه به مثابه دیگری، بر اثر گذر زمان و تولد فرزندشان، به واسطه فاصله‌ای که میانشان به وجود آمده، رفته‌رفته ازدست می‌رود. اما نباید از این نکته غافل ماند که حضور دیگری برای مهدی و شارل، احساس خوش‌بختی را به‌ارمغان می‌آورد. این احساسات، تا انتهای هر دو رمان، همواره با گونه‌ای از حس احترام همراه بوده که نمودار درک عمیق مفهوم دیگری از جانب شارل و مهدی است.

فلویر با توصیف شخصیت شارل به منزله موجودی انسان‌گرا و پزشکی متعهد، تصویری از او ارائه می‌دهد که با تعریف لویناس از خود در برابر دیگری تطابق دارد؛ فلویر با القای دغدغه و همدلی^{۱۰} شارل در مقابل دیگری، او را این‌گونه توصیف می‌کند: «روستاییان دوستش داشتند چون تکبر نداشت [...] از ترس اینکه بیمارانش بمیرند درواقع چیزی بیشتر از معجون‌های مسکن، گاه‌به‌گاهی داروی تهوع‌آور، پاشوره یا زالو تجویز نمی‌کرد» (فلویر، ۱۳۹۱: ۹۰). این احتیاط شارل در امر درمان را می‌توان به ترس او از خطر کردن و نوآوری نسبت داد؛ اما همین ترس ریشه در آسیب رساندن به دیگری دارد؛ ترسی که سرانجام در جراحی پای هیپولیت، به اصرار اومه و اِما به واسطه جاه‌طلبی‌شان، سرانجام به واقعیت می‌پیوندد و با شکست روبه‌رو می‌شود. شارل ناخواسته مسئول ازدست دادن یک پای هیپولیت می‌شود و این درد تا انتهای رمان با هر بار دیدن این مرد یک‌پا در او باقی می‌ماند. لویناس نیز همدلی دیگری و نقش آن را در روابط اجتماعی این‌گونه بیان می‌کند: «دیگری از طریق همدلی‌اش شناخته می‌شود؛ همدلی‌ای که او را همچون من دیگر، همچون خود دیگر نشان می‌دهد. اما در رابطه با دیگری که زندگی اجتماعی ما را شکل می‌دهد، غیریت به مثابه رابطه‌ای یک‌طرفه پدیدار می‌گردد» (Lévinas, 1983: 21). مصداق این غیریت را می‌توان در رابطه یک‌طرفه شارل و اِما نشان داد: عشق و احساس مسئولیت یک‌طرفه شارل در قبال اِما.

از آغاز دومین صفحه دو منظره، علیزاده زندگی مهدی عاطفی را از دوران کودکی و نوجوانی‌اش تا واپسین لحظه حیاتش روایت می‌کند؛ وجه مشترکی که در روایت زندگی شارل بواری نیز مشهود است. مردم‌گریزی و انزوای شارل و مهدی و تلاش آن‌ها برای فاصله گرفتن از دیگران از ویژگی‌های همسان دوران جوانی این دو شخصیت است. در نظر آن‌ها، دیگری بیگانه‌ای بیش نیست. در نخستین بخش *مادام بواری*، فلور با توصیف زندگی شارل جوان در دبیرستان به عنوان موجودی گوشه‌گیر که هیچ مواجهه‌ای با سایر هم‌کلاس‌هایش ندارد، نقش دیگری را همچون بیگانه‌ای مطلق برای او ترسیم می‌کند: «وقت پیاده‌روی با نوکر گپ می‌زد که مثل خودش اهل روستا بود» (فلور، 1391: 17)؛ نقطه مشترک دیگری که در زندگی مهدی نیز می‌توان یافت: «مهدی بدون برخورد با اهل خانه یکسر به اتاقش می‌رفت، در را از تو می‌بست و مجله یا کتابی را در انزوا می‌خواند» (علیزاده، 1385: 93). ولی بر اثر گذر زمان، این دو شخصیت مفهوم مسئولیت را در زندگی شخصی و حرفه‌ای خود درمی‌یابند. درواقع تجربه مواجهه با دیگری تمام قدرت‌های آدمی را از او سلب می‌کند و از دل ریش و نابودی خودمحوری، مسئولیت دیگری از خلال وجه اخلاقی رابطه نمایان می‌شود. لویناس بر نهادی تمرکز می‌کند که میان تمام انسان‌ها مشترک است: خانواده: «در خانواده، گزینش به دست پدر و خدمت به برادران، عدالتی را پیش می‌نهد که به نحوی مؤثرتر از عدالت دولت، مشروط به مسئولیت چهره‌به‌چهره می‌شود. پدیدارشناسی خانواده که فراسوی چهره نامیده می‌شود، از بنیادی‌ترین نظریات لویناس است (برگو، 1393: 48).

مفهوم عشق برای شارل و خوش‌بختی زندگی زناشویی‌اش وابسته به حضور اِما است. مهدی خود را در برابر طلیعه موجودی ضعیف و تحقیرشده می‌پندارد؛ چراکه طلیعه دیگری برتر است: «چرا که جان خدشه‌دیده او از ابتدای این عشق همیشه قرین با پندار کم‌ارزشی و بی‌لیاقتی خود بود؛ و روح او میدانی بود برای تجلی سرخوردگی» (علیزاده، 1385: 114). ولی برای شارل، اِما همچون دیگری بیگانه، ولی برتر باقی می‌ماند. شارل هستی او را در نمی‌یابد و به دلیل تفاوت ذاتی که همسرش با سایر اطرافیانش دارد، همچون رؤیایی در ذهن او نقش می‌بندد:

اِما هر شب در بازگشت به خانه، آتش روشن، میز شام آماده، مبل‌های نرم و زنی با لباس‌ها و آرایش زیبا، زنی جذاب در انتظارش بود که بوی خوش داشت، تا جایی که نمی‌دانستی این بو از چه بود و آیا پوست او نبود که پیرهنش را عطرآگین می‌کرد؟ (فلور، 1391: 89).

در جایی دیگر فلوربر عدم درک شارل از وجود اِما و لذت از همین دیگری بیگانه را این‌گونه توصیف می‌کند: «شارل شیفته ظرافت‌های بسیاری بود که او به‌کار می‌برد [...] شارل هرچه کمتر از این تجمل‌ها سر درمی‌آورد، شیفتگی‌اش بیشتر می‌شد» (همان‌جا). بعد از تولد دخترشان، مهدی به‌دلیل تنهایی و ایجاد فاصله میان او و زنش شروع به سرودن شعر می‌کند؛ اما در مقام شاعر نیز، خود را با بهمن یکی می‌انگارد: «در اوج الهام شخصیت خود را با بهمن یکی می‌کرد» (علیزاده، 1385: ۱۲۵).

در سال ۱۹۶۱م، لویناس رساله دکتری خود را با عنوان *تمامیت و نامتناهی؛ رساله‌ای درباره‌ی خارجیت منتشر می‌کند*. دو مفهوم تمامیت^{۱۲} و نامتناهی^{۱۳} از پایه‌های اصلی فلسفه لویناس به‌شمار می‌رود. این دو مفهوم را به‌صورت خلاصه و ساده می‌توان این‌گونه تعریف کرد: تمامیت همان هستی خودمحور^{۱۴} بشری است؛ تمامیت‌خواهی برای خود و ارجح شمردن غرایز شخصی، امر تمامیت درونی انسان را شکل می‌دهد. شکستن تمامیت درونی از طریق مواجهه با دیگری و فرارفتن از هستی خود به‌مثابه خودمحوری، منتهی به گونه‌ای از استعلا می‌شود که لویناس آن را نامتناهی می‌خواند. به عبارت دیگر، بشر از طریق مواجهه با دیگری و برقراری رابطه و پذیرش مسئولیت او، به امر استعلا و یا همان نامتناهی می‌رسد. در مقدمه همین رساله، لویناس رابطه میان تمامیت، نامتناهی و استعلا را این‌گونه شرح می‌دهد:

از گذار امر تمامیت به‌مثابه تجربه زیستی می‌توان به موقعیتی رسید که در آن تمامیت هستی از هم فرومی‌پاشد؛ درحالی که همین موقعیت نیز می‌تواند بستری برای شکل‌گیری تمامیتی دیگر باشد. چنین موقعیتی همان ظهور امر خارجی^{۱۵} یا استعلا در چهره دیگری است. مفهوم این استعلا تنها در واژه نامتناهی قابل تعریف است (Lévinas, 1961: 10).

تمامیت‌خواهی شخصیت مهدی به‌دلیل وجود قاطع طلیعه، حضور غایب ولی پررنگ بهمن و چهره دخترش درهم می‌شکند و روح او را به استعلا یا همان نامتناهی می‌کشاند: پرتو خورشید از میان شاخه‌ها بر پیکر و چهره سرد مریم افتاد و رعشه‌ای از خلسه بر سراپای مهدی افتاد و امواج مهر از عمق جان او فرا آمدند [...] تحول پنهان و کند روح در یک لحظه جلوه عینی پیدا کرد (علیزاده، 1385: ۱۴۵).

مرگ مهدی و شارل در فضایی مملو از آرامش، در اندوهی پنهان، برخاسته از وصال ناکام و سرشار از عشق به دیگری حادث می‌شود. این نوع مرگ استعلا و رستگاری را برای این دو مرد به‌ارمغان می‌آورد. مرگ مهدی لحظه استعلا درک مفهوم دیگری است. علیزاده

مرگ متعالی مهدی را این‌گونه توصیف می‌کند: «چشمانش را لحظه‌ای گشود و چهره‌های پریده‌رنگ و گیسوانی طلایی را نزدیک خود دید [...] دریچه گشوده بود؛ و آسمان آبی صبح، با لمعانی زرین، می‌درخشید» (همان، ۱۶۹).

فلوبر نیز مرگ شارل را همچون لحظه رستگاری به تصویر می‌کشد:

آفتاب از شبکه‌ها تو می‌آمد و سایه برگ‌های مو روی خاک می‌افتاد، آسمان آبی و عطر یاسمن در هوا پراکنده بود، پشه‌ها گرد سوسن‌های شکفته وزوز می‌کردند و شارل، چون نوجوانی، احساس نفس‌تنگی می‌کرد از امواج گنگ عشقی که به دل پردردش هجوم می‌آورد [...] شارل به زمین افتاد. مرده بود (فلوبر، ۱۳۹۱: ۴۸۹).

فلوبر مرگ شارل را همچون پزشکی قاطعانه اعلام می‌کند و روایت خود را حتی بعد از مرگ او ادامه می‌دهد؛ اما شارل «تنها کسی است که به دلیل کیفیتی متعالی در عشق مطلق و بخشاینده و تزلزل‌ناپذیرش به اِمای زنده یا مرده رستگار می‌شود» (ناباکوف، ۱۳۹۳: ۲۵۰). عزیزاده رمان خود را با مرگ مهدی به صورت استعاره و ضمنی، با توصیف آسمان آبی که نشانه رستگاری و زندگی آن‌جهانی است، به پایان می‌رساند. وجه مشترک میان این دو نویسنده توصیف مرگ در پیوندش با طبیعت است؛ گویی هر دوی ایشان بر این عقیده‌اند که همانا طبیعت نشان حیات و مرگ است.

۵. مواجهه زنانه با امر دیگری

اما بواری در لحظه ورودش به خانه شارل، با دیدن نشانه‌های باقی‌مانده از وجود دیگری که همان دسته‌گل عروسی الوئیز است که بعد از مرگش در اتاق به‌جا مانده، به یاد دسته‌گل عروسی خودش می‌افتد و اندیشه مرگ به سراغش می‌آید. سرنوشت دیگری و نشانه‌های به‌جامانده از حضورش در گذشته، سرنوشت خودمان را به یاد می‌آورد. دیگری، حتی در غیبتش، ما را به سوی خود فرامی‌خواند. اولین اندیشه مرگ‌خواهی با دیدن نشانه‌های مرگ دیگری، در ذهن اِما شکل می‌گیرد. او در پی ازبین بردن نشانه‌های حضور دیگری است تا موجودیت قاطع خود را اعلام کند؛ ولی با نابودی این نشانه‌های مربوط به گذشته و مرده، اندیشه مرگ در او قوی‌تر می‌شود. اِما دیگری را در مفهوم لویناسی آن درک نمی‌کند. از ابتدای ازدواجش، او در انتظار مفاهیم دیگری همچون خوش‌بختی، هیجان و سرمستی است:

اما پیش از ازدواج پنداشته بود که به عشق رسیده است؛ ولی از آنجا که به آن خوش‌بختی که باید از این عشق حاصل می‌شد دست نیافته بود، پیش خود می‌گفت که پس باید اشتباه کرده باشد. و می‌کوشید بفهمد که در زندگی مفهوم واژه‌های سعادت، شور، سرمستی که در کتاب‌ها به نظرش بسیار زیبا آمده بود دقیقاً چیست (فلور، ۱۳۹۱: ۵۳).

بنابراین دیگری هیچ جایگاهی برای او در امر ازدواج ندارد. اما چیزی ورای مسئولیت و اخلاق می‌خواهد و ازدواج را همچون بستری برای دست یافتن به این شادی برتر می‌پندارد. لویناس در کتاب *تمامیت و نامتناهی* درباره عشق می‌نویسد:

آیا عشق تنها شامل حال یک شخص می‌شود؟ شخصی که از نیت والای عاشقانه خود نسبت به دیگری، به دوست، به فرزند، برادر، معشوق و والدین محظوظ می‌شود؛ اما حتی یک شیء، یک تصویر ذهنی یا کتاب نیز می‌تواند موضوع عشق او باشد (Lévinas, 1961: 284).

اما عشق را در شور و سرمستی و احساساتی که در درونش برانگیخته می‌شود، می‌بیند و نه در مواجهه با دیگری یا در استعلا ناشی از پذیرش مسئولیت؛ ولی همان‌طور که لویناس اشاره کرده، عشق گاهی نیز در شیئی همچون جعبه سیگار ویکنت یا در تصویر ذهنی‌اش از پاریس، برای اما خلاصه می‌شود. شکی نیست که اما بوارى زنى رمانتیک است: «یک آدم رمانتیک که از لحاظ ذهنی و هیجانی در جهان غیرواقعی زندگی می‌کند، بسته به کیفیت قوای دماغی‌اش ممکن است آدمی عمیق باشد یا سطحی. اما بوارى باهوش است، حساس است، تحصیلاتش بدک نیست؛ ولی ذهنی سطحی دارد» (ناباکوف، ۱۳۹۳: ۲۴۹).

طلیعه نه از روی عشق، بلکه به دلایل عقلانی با مهدی ازدواج کرده است؛ ولی به مرور زمان محبتی به شوهرش پیدا می‌کند: «دخترک نه به علت عشق که محض مصلحت به وصلت با او رضایت داد، و در طول این ایام محبتی عمیق اما بی‌شور نسبت به شوهر داشت» (علیزاده، ۱۳۸۵: ۸۸). طلیعه همان احساس بی‌اعتنایی را به مهدی دارد که اما به شارل: «این یقین خدشه‌ناپذیر او را چندان دل‌سنگین و بی‌اعتنا نسبت به شوهر کرده بود که انزوای مهدی را به تزیاید سن نسبت داد و تدریجاً به موقعیت جدید عادت کرد» (همان، ۱۴۴).

برای اما، دیگری در دنیای واقعی وجود ندارد و عشق امری است زائیده تخیل که دیگری حقیقی در آن جایی ندارد: «اما اما هیچ از خود نپرسید که آیا او را دوست می‌داشت یا نه. باورش این بود که عشق باید یک‌باره، با درخشش بسیار و تکان‌های شدید از راه برسد»

(فلویر، 1391: 144). اما که در دنیای خیالی خود مفاهیم را دسته‌بندی می‌کند، از مفهوم عشقی که رابطه تنگاتنگی با امر دیگری دارد، بی‌خبر است؛ دیگری اما نیز در همان دنیای خیالی‌اش است: «شبحی که فرآورده پرشورترین خاطره‌ها، زیباترین کتاب‌هایی که خوانده و سوزانده‌ترین هوس‌هایی بود که در سر پرورده بود؛ و این مرد در نظرش چنان واقعی و دست‌یافتنی جلوه می‌کرد که از حیرت به نفس‌نفس می‌افتاد» (همان، ۴۰۸).

برای طلیعه، دیگری فقط در شخصی واحد تجسم می‌یابد: بهمن. این زن همواره می‌کوشد تا تمام عناصر زندگی‌اش شبیه به ابعاد گوناگون وجود بهمن باشد. او همواره در جست‌وجوی بهمن است. حتی کوچک‌ترین نشانی از حضور او، طلیعه را به شغف می‌آورد. بنابر نظریات لویناس، دیگری سرچشمه تمام مفاهیم زندگی و هستی است. بهمن منشأ تمام عواطف و احساسات طلیعه است و معنای زندگی از وجود او حاصل می‌شود. با درنظر گرفتن وجوه اشتراک و افتراق اما و طلیعه، می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که دیگری در نظر طلیعه، نمود عینی‌تری نسبت به تصور اما دارد که در دنیای انتزاعی خویش سرگردان و به‌دنبال دیگری ایدئال و دست‌نیافتنی است. از سوی دیگر، طلیعه در پی تغییر شخصیت و ظاهر مهدی است تا او را شبیه بهمن کند: «چون طلیعه گفته بود که غالباً جوان جامه‌های آجری یا قهوه‌ای می‌پوشید، سبیل نازکی داشت و به موهای پرپشت خود روغن می‌زد پوشاک مهدی نیز از این دو رنگ خارج نشد» (علیزاده، 1385: ۱۱۶).

لویناس در کتاب *زمان و دیگری* به این موضوع اشاره می‌کند: «دیگری به هیچ عنوان من دیگر نیست و در یک موجودیت نمی‌تواند با من سهیم شود» (Lévinas, 1983: 63). طلیعه در جست‌وجوی یکی کردن موجودیت مهدی و بهمن است؛ امری که بنابر گفته لویناس، محقق‌شدنی نیست. ولی مهدی، بی‌هیچ اعتنایی به فرهنگ و رسوم خانواده‌های ایرانی، رنج‌های ناشی از عشق شکست‌خورده زنش را می‌پذیرد و خود حتی جذب این عشق می‌شود و داوطلبانه در یگانگی عشق این دو شرکت می‌کند: «و این هماهنگی وقتی کامل شد که از طلیعه خواست نامه‌ها و تصاویر بهمن را نشان بدهد» (علیزاده، 1385: ۱۱۶). مهدی پذیرای دیگری به‌مثابه غریبه و رقیب است. درواقع بهمن دیگری مشترک و محبوب غایب این دو زوج، قبل از تولد دخترشان، بوده: «در کوچه برلن و مهران، جوراب و لباس زیر، یا زینت‌های بدلی می‌خریدند و با توافقی ناخودآگاه می‌کوشیدند پسند بهمن را درنظر بگیرند» (همان، ۱۱۸).

6. دیگری و مسئله زایش

اما در آرزوی داشتن پسر است؛ ولی دختر به دنیا می‌آورد که او را سرشار از ناامیدی می‌کند: «اما دلش پسر می‌خواست؛ او را قوی و سیاه‌مو می‌دید، اسمش را ژرژ می‌گذاشت، و فکر داشتن یک فرزند مذکر برایش به نوعی امید انتقام همه ناتوانی‌های گذشته‌اش بود» (فلویر، 1391: 128 - 129). او در فرزندش، آن دیگری را می‌بیند که نداشته‌هایش را دارد. فرزند به مثابه دیگری است که به واسطه لذت او از زندگی، می‌توان غیرمستقیم به لذت رسید. در امر زایش، رابطه مالکیت وارونه می‌شود. با پنداشتن خود به منزله دیگری جوان‌تر، موجود بارور خود را در ذات فرزندش می‌بیند: «فرزند خود بودن، به معنای حضور من در فرزندم است. بدون موجودیتی واحد و یکسان، من در او جایگزین می‌شوم» (Lévinas, 1961: 310). بنابراین می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که اما در جست‌وجوی قدرت جدیدی به واسطه زایش فرزند مذکر است. امر مادرانگی، حکم تسلط و مالکیت را برای او دارد. درحالی که از نظر لویناس، امر زایش نه مالکیت است و نه تسلط: «فرزندم از آن من نیست، من خود فرزندم هستم» (همان، 1311). مادرانگی یا پدرانگی رابطه‌ای است با دیگری غریبه. اما می‌خواهد به جای پسرش باشد. برای تحقق رؤیاهای فروخورده‌اش خود را به جای پسر نداشته‌اش می‌انگارد. پس از تولد دخترش، او را همچون غریبه‌ای دیگر، مانند شوهر، می‌بیند. تولد برت را می‌توان دومین ناکامی اما در رابطه با دیگری دانست.

برای طلعه، فرزند همچون دیگری گم‌شده‌ای است که پیدا شده. حضور مهدی زیر سایه وجود فرزند کم‌رنگ می‌شود. مریم مرکز توجه و عشق زن می‌شود و از طریق این فرزند - دیگری، طلعه وجود خود را نیز از یاد می‌برد: «از آن پس هرگاه زن جوان از چیزی سخن می‌گفت، رشته گفتار خواه‌وناخواه به بچه می‌کشید و آن دو موجود هم‌ریشه و هم‌شکل آن‌چنان به هم پیوسته بودند که در جهان‌شان دیگر کسی نمی‌گنجید» (علیزاده، 1385: 116). زایش همان استعلاست.

درباب رابطه میان فرزند و والد، لویناس ما را به عهد عتیق ارجاع می‌دهد: «فرزند من یک بیگانه است (اشعیای نبی، باب ۴۹)» (Lévinas, 1961: 299). فرزند بخش بیگانه وجود من است.

فرزند برای اما همان قسمت بیگانه وجودش است؛ دختری که زندگی سایر زنان شهرستانی را خواهد داشت. ولی مادر بودن برای طلیعه راهی است به سوی استعلا. عشق عمیق و توجه بی‌پایانش به مریم، او را از تمامیت خود تهی می‌کند و به سمت نامتناهی می‌برد. برخلاف نظریات لویناس، سارتر بر این باور است که دیگری، من را در مسیر مسئولیتی که آن را پذیرفته‌ام، یاری نمی‌کند. او مرا وامی‌دارد تا در جهانی پر از درگیری باقی بمانم. استفان حبيب در کتاب *مسئولیت از نگاه سارتر و لویناس*، به این مسئله اشاره می‌کند که در این نظام فلسفی سارتر، نگاهی که انسانی به انسان دیگر دارد، عاری از هرگونه خیرخواهی است. دیگری من را قضاوت و محکوم می‌کند. دچار بدفهمی می‌شود و به‌سخره می‌گیرد: «هیچ کلام یا عهدی در نگاه‌های دیگری، ردوبدل نمی‌شود و این سکوت عین خشونت است» (Habib, 1998: 10).

روابط میان شخصیت‌های *مادام بواری* در بخش‌های مختلف، بیانگر این نگاه بدبینانه سارتر به دیگری است: نگاه تحقیرآمیز اما به شارل، دورویی و دروغ‌گویی رودلف، تحقیر ضعف و انفعال لئون از سوی اما. اما بی‌آنکه حقیقتاً عاشق دیگری باشد، خود را به عشق ورزیدن وامی‌دارد.

غزاله علیزاده به همه‌چیز از ورای تخیلی مه‌آلود می‌نگرد. در داستان‌های او «پیوندهای متعارف بین اشیا، حوادث و آدم‌ها از هم می‌پاشد تا از طریق پیوندی تازه، جهانی شگرف آفریده شود. برای آفریدن چنین جهانی، نویسنده زبانی شاعرانه و مبهم را به‌کار می‌گیرد» (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۱/ 752).

ناباکوف در *درس‌گفتارهای ادبیات اروپا*، درباره *مادام بواری* می‌گوید: «رمان مادام بواری فلور از تمام قصه‌های پریانی که در این مجموعه بررسی می‌کنیم، رمانتیک‌تر است. از لحاظ سبک، در نشر کاری را کرده که فرض بر این است که شعر باید بکند» (۱۳۹۳: ۲۳۸). بنابراین می‌توان گفت که هر دو نویسنده در کاربری زبانی شاعرانه وجهی مشترک دارند. فلور و علیزاده از خلال نثری تغزلی و رمانتیک، جایگاه دیگری را در تخیل شخصیت‌ها تعیین می‌کنند و رفتار بین‌انسانی آن‌ها را شکل می‌دهند.

7. نتیجه‌گیری

مسئله «دیگری» پرسشی جهانی و تاریخی است؛ چه در جهان واقعی و چه در دنیای خیالی. از منظر لویناس، امر اخلاقی فلسفه بنیادین است. در این پژوهش، مسئله اخلاق در قالب امر مسئولیت‌پذیری در رابطه با دیگری مطرح شده است. طرح پرسش درباب دیگری، محدود به زمان، مکان یا رشته مطالعاتی خاصی نیست. ادبیات نیز می‌تواند از طریق خوانشی پدیدارشناسانه، به شناخت امر دیگری بپردازد. در این پژوهش، اهمیت نقش دیگری را از نظر لویناس بررسی کردیم. بنابر نظریات این فیلسوف، شناخت خود فقط به واسطه دیگری محقق می‌شود. هستی ما وابسته به حضور اوست. مسئولیتی که در قبال او می‌پذیریم، ما را به سوی استعلا و یا همان نامتناهی رهنمون می‌شود. این مسئولیت در قالب نقش مادر، زن، محبوب یا شوهر متجلی می‌شود.

موضوع این پژوهش مقایسه و تحلیل روابط میان شخصیت‌ها در دو رمان *مادم بواری* و *دومنظره* براساس نظریه «دیگری» امانوئل لویناس است. مسئولیت‌پذیری در شخصیت‌های اصلی دو رمان از منظر اخلاقی مورد پرسش قرار گرفته است. هریک از این شخصیت‌ها، بنابر پیشینه یا موقعیت زیستی خود، رفتاری متفاوت در برابر دیگری دارند که بیانگر میزان فهم ایشان از امور مختلفی همچون مسئولیت، عشق و زایش است.

فلویر در *مادم بواری* می‌کوشد تا وضعیت زنان را در زمانه خویش به تصویر بکشد. شرایطی که زنان آرزومندی همچون اِما را به سمت عصیان خودمحرانه سوق می‌دهد. اِما که خود، دیگری نادیده گرفته شده است، برای رسیدن به آمالش، در جست‌وجوی راهی برای فرار از مسئولیت شوهر و فرزندش است. امر اخلاقی برای او همان عشق است؛ ولی نه آن عشقی که دیگری قطب مقابل آن است. اِما از ورای تخیلات و اوهام بی‌حدومرزش، به دنبال عشق یا همان امر والاست که درنهایت او را به سمت مرگی تراژیک می‌کشاند.

از سوی دیگر، وجه ایدئال‌گرایی و رمانتیک آثار غزاله علیزاده، از عناصر جدایی‌ناپذیر مفهوم دیگری و روابط بین‌انسانی به‌شمار می‌آید. داستان‌های علیزاده سرشار از رؤیا و کابوس در دنیای تخیل است. او در رمان *دو منظره*، روابط عاشقانه و سرشار از اوهام را میان شخصیت‌ها خلق می‌کند. مفهوم دیگری برای مهدی و طلّیحه عاطفی، همچون اِما بواری، ایدئال و دست‌نیافتنی است. ولی مسئولیت‌پذیری حقیقی مهدی و شارل درمقابل خانواده خود به‌مثابه دیگری حقیقی، بیانگر اهمیت جایگاه این مفهوم در زندگی درونی و بیرونی‌شان است.

طلیعه در دنیای حقیقی و در واقعیات روزمره خود در جست‌وجوی دیگری ازدست‌رفته است؛ حال آنکه اما بواری در مرز میان تخیل و واقعیات، سرگردان به دنبال دیگری ایدئال خود می‌گردد.

ناگفته نماند که ردپای ادبیات فرانسه قرن نوزدهم میلادی در آثار غزاله علیزاده مشهود است. این اثرگذاری، چه در بافت نوشتار و چه در انتخاب درون‌مایه‌های داستانی او، قابل تأمل است. کشف و تحلیل نشانه‌های ادبیات اروپا در آثار علیزاده، در ادامه و تکمیل این پژوهش، می‌تواند موضوعی برای پژوهش‌های آتی باشد.

پی‌نوشت‌ها

1. other (autrui)
2. ethique
3. humanism of the other (humanisme de l'autre homme)
4. face (visage)
5. responsibility (responsabilité)
6. fertility (fécondité)
7. اصطلاحی که بعد از چاپ رمان *مادام بواری* در سال 1857م، ژول گوتیه در اولین جستار خود به نام *بواریسم*، روانشناسی در اثر *فلویر* در سال 1892م آن را به کار برد. این اصطلاح که برگرفته از شخصیت اما بواری است، به حالتی از نارضایتی در زندگی اطلاق می‌شود که در آن، فرد در جست‌وجوی فرار از واقعیات روزمره است و خود را اغلب قهرمان‌های خیالی آثار رمانتیک می‌انگارد.
8. alterity (altérité)
9. existence
10. sympathie
11. totalité
12. infini
13. egoïste
14. extériorité

منابع

- برگو، بتینا (1393). *امانوئل لویناس*. ترجمه احسان پورخیری. تهران: ققنوس.
- علیزاده، غزاله (1385). «دو منظره» در *مجموعه با غزاله تا ناکجا: مجموعه داستان*. مشهد: توس. صص 88 - 169.
- فلویر، گوستاو (1391). *مادام بواری*. ترجمه مهدی سحابی. چ 9. تهران: نشر مرکز.
- میرعابدینی، حسن، (1387). *صد سال داستان‌نویسی ایران*. ج 1 - 2. چ 5. تهران: نشر چشمه.

- ناباکوف، ولادیمیر (۱۳۹۳). *درس‌گفتارهای ادبیات اروپا*. ترجمه فرزانه طاهری. تهران: نیلوفر.
- یوسا، ماریو بارگاس (۱۳۸۶). *عیش مدام؛ فلویر و مدام بویاری*. ترجمه عبدالله کوثری. تهران: نیلوفر.
- Blanchot, M. (1969). *L'Entretien Infini*. Paris: Gallimard.
- Calin, R. & F.D. Sebbah (2005). *Le Vocabulaire De Lévinas*. Paris : Ellipse.
- Derrida J. (1997). *Adieu A Emmanuel Lévinas*. Paris: Galilée.
- Gothot - Mersch, C. (1971). *Madame Bovary. Sommaire Biographique, Introduction, Note Bibliographique, Relevé Des Variantes Et Notes*. Paris: Garnier.
- Habib, S. (1998). *La Responsabilité Chez Sartre Et Lévinas*. Paris: L'Harmattan.
- Levinas E. (1961). *Totalité Et Infini*. Nijhoff: La Hayan.
- ——— (1973). *De L'existence A L'existant*. Paris: Vrin.
- ——— (1983). *Le Temps Et L'autre*. Paris: Quadrige.
- ——— (1987). *Humanisme De L'autre Homme*, Montpellier: Fata Morgana.
- Woodward, S. (2003). *Jules De Gaultier, Le Bovarysme. La Psychologie Dans L'œuvre De Flaubert*. Paris: Éditions Du Sandre.
- Leroy, G. (2008). *Autrui et son visage - L'approche d'Emmanuel Lévinas*
<https://www.questionsenpartage.com/autrui-et-son-visage-lapproche-demmanuel-l%C3%A9vinas1397/5/1> تاریخ ارجاع: ۱/۵/۱۳۹۷.